

моральна й етична орієнтація особи; ситуація безконтрольності тощо), при одночасній наявності загалом позитивній орієнтації; г) особи, готові вчинити злочин, використавши обстановку, що склалася, й умови, але зазвичай не схильні до активних дій; д) особи, які вчинили злочини внаслідок переважання антигромадської корисливої орієнтації з використанням сприятливих зовнішніх умов, створених ними; е) особи, які мають стійку орієнтацію на вчинення злочинів за будь-яких обставин.

МЕХАНІЗМ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ

Кулакова Н.В., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НАВС

Одним з найважливіших завдань кримінологічної віктимології є дослідження механізму індивідуальної віктимної поведінки та виявлення найбільш типових форм взаємодії потерпілого зі злочинцем.

Віктимна поведінка людини - це процес, який складається не тільки з дій, що змінюють зовнішній стан, але й включають в себе попередні їм психологічні явища та процеси, що визначають механізм протиправного вчинку. У генезисі злочину значне місце належить механізму віктимної поведінки. Кожний злочин являє собою акт поведінки людини. У психології поведінка визначається як довільна активність особи, тобто така активність, за якою визнана свідомо переслідувана мета і є можливість контролю за ходом процесів, що розгортаються. Ці процеси, що характеризують довільну активність суб'єкту, являють собою елементи поведінки особи, яка на своїй заключній стадії відбивається у зовнішньому акті (вчинку), впливаючи на об'єкт. «Вчинок - не просто дія, фактично це результат дії, доцільність якої людина усвідомлює ще до її скоєння. Кожний вчинок отримує певну оцінку не тільки самої особи, але й інших людей. У залежності від відповідного вчинку, інтересів та потреб суспільства він або схвалюється, або засуджується».

«Поведінка» має певну структуру, яка послідовно розгортається у співвідношенні з логікою внутрішніх (психічних) процесів та зовнішніх (об'єктивних) обставин місця та часу. Взаємодію цих процесів та обставин можливо назвати механізмом віктимної поведінки особи. Така схема дає можливість охарактеризувати віктимну поведінку та її механізм.

Механізм віктимної поведінки за своєю суттю охоплює поведінку людини, винної особи, ситуацію в якій особа стає жертвою злочину, її безпосередні причини. Зрозуміло, що ніякий зовнішній акт скоєння свідомого вчинку, у тому числі і злочину, не є спонтаним, він завжди підготовлений більш або менш тривалим періодом виникнення

мотивів, планування діяння та прийняття рішення про його здійснення. Йому завжди передусє ряд етапів психічної діяльності суб'єкту, які послідовно формують спрямованість вчинку та його фактичне виконання. Віктимна поведінка людини є процес, який розгортається як у просторі, так і в часі. Він складається не тільки з самих дій, що змінюють зовнішнє середовище, але й з попередніх психологічних процесів та явищ, що визначають генезис протиправного вчинку.

Визначення індивідуальної віктимної поведінки потребує аналізу всіх елементів, взаємодія між якими і формує цю злочинну поведінку. Мотивація індивідуальної віктимної поведінки пов'язана з об'єктивними умовами соціального середовища, вона відображає минуле, теперішній час та майбутній тих соціальних ситуацій, в яких діє індивід, органічний зв'язок суб'єкту з умовами формування його особи та об'єктивними суспільними відносинами, з пануючими у суспільстві та соціальній групі, та належними особи поглядами, ціннісними орієнтаціями, а також з соціальними оцінками поведінки, стимулами й санкціями соціального контролю. Поза суспільством немає особистості, соціальної поведінки, немає її мотивації. Зовнішнє середовище впливає на мотивацію індивідуальної віктимної поведінки не безпосередньо, а відбивається через внутрішні умови – психічні риси особи, її погляди та установки, потреби та ціннісні орієнтації (які були сформовані під впливом зовнішніх умов).

Основою мотивації індивідуальної віктимної поведінки є людські потреби. Потреби людини відображають її залежність від зовнішнього світу. Вони спрямовані на підвищення рівня пристосування людини до оточуючого фізичного та соціального середовища. У зв'язку з цим потреби людини є спонуканням її до діяльності: дякуючи їм в них вона виступає як активна, діюча істо та.

Відомо, що у багатьох випадках особа стає жертвою злочину під впливом гострих емоційних станів. Початкові елементи механізму індивідуальної віктимної поведінки під впливом нахилу та емоцій такий ж, як і при раціональній поведінці. Але потім структура розгортання механізму змінюється: на цій стадії емоції настільки охоплюють потенційну жертву злочину, що психологічний процес вибору цілі, засобів, правової та моральної оцінки скоєного згортається, стає формальним, тоді перехід до дії настає після появи образу бажаного об'єкту.

Якщо розглядати механізм індивідуальної віктимної поведінки – потреби, плани, нахили, то необхідно визначити систему ціннісних орієнтацій особистості. Ціннісні орієнтації стимулюють мотиви поведінки, що склалися та закріплюють антисоціальну лінію поведінки. Ціннісні орієнтації засвоюються людиною в різноманітних соціальних групах, в яких вона мешкає, працює, вчиться, проводить

вільний час. Засвоєння цих орієнтацій тісно пов'язано зі ступенем адаптованості особи до способу життя, звичкам, потребам цих груп. Потреба суб'єкту задовольнити актуальну або потенціальну потребу вступає у протиріччя з об'єктивною дійсністю. При цьому виникає проблемна ситуація, тобто сукупність обставин, що потребують виходу, швидкого прийняття рішення. Така ситуація є фактором, який актуалізує потреби і мотивує відповідну поведінку (правомірну або злочинну).

В основі індивідуальної віктимної поведінки, яка порушує встановлені правові норми, лежить інша система цінностей та правил, що закріплена в правових та моральних нормах. Виходячи з цього положення, вчені визначають специфічною рисою особи жертви злочину антисуспільну установку. Системи ціннісних орієнтацій не однакові у представників різних верств населення, вони розрізняються у залежності від індивідуальних особливостей особистості. Але разом з тим, можливо виділити типи для тієї або іншої групи найбільш розповсюджені, які панують у свідомості системи ціннісних орієнтацій.

У повсякденному житті люди вступають між собою в різноманітні громадські, побутові, особисті зв'язки та відносини. В процесі цих зв'язків між ними можуть виникати ділові, товариські, ворожі, або нейтральні відносини. Вони базуються на різноманітних психічних процесах людей – симпатій або антипатій, емоційного підйому або пасивності, страху та ін. Злочинець та жертва впливають один на одного. Форми та ступінь цього впливу достатньо різноманітні і здійснюється цей вплив не тільки в момент вчинення злочину, але і в до кримінальній ситуації.

Соціальний стан потенційної жертви, спосіб життя, особливості поведінки у сукупності з факторами та передумовами взаємовідносин з потенційним злочинцем можуть сприяти зародженню у свідомості останнього злочинного наміру, стимулювати його анти суспільну установку, спосіб та засоби вчинення злочину.

Характеризуючи обставини, що сприяють зародженню і розвитку протиправного діяння, необхідно звернути увагу на те, що в генезисі злочину суттєву роль відіграє характер відносин потерпілого не тільки з правопорушниками, але й з іншими людьми, що були пов'язані з ними в момент вчинення злочину. Ці відносини можуть впливати як позитивно, так і негативно на поведінку потенційної жертви. Наслідком цього може бути як вчинення злочину, так і навпаки. Аналіз таких взаємовідносин необхідно враховувати при визначення заходів віктимологічної профілактики.